

но-государственного руководства СССР на «мировую революцию» в конце 1920-х гг. лишил смысла продолжения государственной поддержки организаций политических эмигрантов.

Ключевые слова: Клуб им. Ивана Франка, политические эмигранты, Западная Украина, мировая революция.

This article examines the activities of the Club of political emigration in western Ukraine Ivan Franko in 1925–1930 gg. It is proved that the collapse of the hopes of higher party and state leadership of the USSR «world revolution» in the late 1920s. deprived of sense to continue government support organizations of political exiles.

Key words: club them. Ivan Franko, political emigration, West Ukraine, world revolution.

Максим ОНАЦЬКИЙ*

Ліквідація приватної торгівлі у Харкові в умовах згорання НЕПу (1927–1929 рр.)

У статті розглянуто процес ліквідації приватної торгівлі у Харкові наприкінці 1920-х рр. Проаналізовано причини та напрями зникнення приватноторгового підприємництва у місті. Висвітлено негативні наслідки скорочення приватноторгівельної мережі в столиці УСРР. Встановлено основні шляхи трансформації приватноторгового капіталу, з'ясовано нові види занять колишніх крамарів та наслідки зміни їхнього соціального статусу.

Ключові слова: приватноторгівельна мережа, приватний капітал, ліквідація, згорання, крамарі.

Процес згорання НЕПу та ліквідації приватного підприємництва в різних галузях економіки, зокрема, у сфері торгівлі, його особливості в різних регіонах України активно вивчається вченими. До числа маловивчених питань відноситься

---

* Онацький М.Ю. — аспірант кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ся й проблема ліквідації приватної торгівлі у Харкові, що в той час був столицею УСРР. У різних контекстах його досліджували дослідники НЕПу — Б. Сігал¹, В. Архипов², Л. Морозов³, О. Єрмак⁴, Ю. Волосник⁵, І. Щербіна⁶. Тож заповнити певною мірою існуючу в історичній літературі «прогалину» покликана дана стаття.

Метою статті є аналіз процесу згортання та ліквідації приватного торгового підприємництва у Харкові.

Джерельну базу роботи складають такі групи джерел як періодична преса, законодавчі матеріали, архівні документи.

Хронологічні межі статті — 1928 – початок 1930-го рр., тобто від моменту переходу радянської тоталітарної держави до надзвичайних методів управління і до фактично повної ліквідації приватної торгівлі у Харкові.

Перехід керівництва СРСР до надзвичайних методів управління народним господарством наприкінці 1927 – на початку 1928 рр. ознаменував кінцевий етап у розвитку легальної підприємницької діяльності в країні. З того часу держава, використовуючи адміністративно-репресивні заходи, що

---

¹ Сігал Б.В. Приватний капітал в народному господарстві України / Б. В. Сігал // Вісник статистики України. – 1928. – № 2. – С. 35–45.

² Архипов В.А. Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е – начало 30-х годов / В. А. Архипов, Л. Ф. Морозов. – М., 1978. – 263 с.

³ Морозов Л.Ф. Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией / Л. Ф. Морозов. – М., 1960. – 103 с.

⁴ Єрмак О.П. Політика комуністичної партії щодо залишків капіталістичних елементів / О. П. Єрмак // Укр. істор. журнал. – 1974. – №3. – С. 45– 54.

⁵ Волосник Ю.П. Ліквідація приватного підприємництва в торгівлі України наприкінці 20-х рр. ХХ ст. – у 1932 р. / Ю. П. Волосник // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 701: Історія України. – Вип. 37. – С. 39–48.

⁶ Щербіна І.В. Ліквідація буржуазії України (1928–1932) / І. В. Щербіна // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2005. – № 701: Історія України. – Вип. 37. – С. 49–54.

доповнювалися економічними методами, прагнула зруйнувати систему ринкових відносин та повністю ліквідувати приватну торгівлю як одну з найважливіших складових ринкової економіки.

Надзвичайні методи, до яких вдалися Й. Сталін та його оточення, були скеровані, перш за все, саме проти приватної торгівлі під приводом подолання так званої «хлібозаготівельної кризи», що яскраво проявилася восени 1927 р. Причиною кризи була неспроможність, а головне, небажання керівників СРСР економічними методами заохочувати селянство здавати хліб та іншу сільськогосподарську продукцію державі. Головного ворога влада вбачала не в нееквівалентному обміні між промисловістю та селянськими господарствами, а в приватній торгівлі, що була фактичним посередником між містом та селом, між сільським господарством і промисловістю, між селянином і державою. Не бажаючи віддавати хліб державі за низькими державними цінами, що не відшкодовували його витрат, селянин притримував збіжжя, чекаючи на підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, що і викликало хлібозаготівельну кризу. Не маючи змоги реалізувати свій товар за ринковими цінами через державну закупівельну мережу, селяни мусили звертатися до альтернативних джерел збуту, тобто до приватної торгівлі.

Борючись проти приватних закупівельників, що, як вважалось, «дезорганізували» ринок, на початку 1928 р. було ухвалене рішення, що значно утруднювали розвиток приватної торгівлі, особливо зерном, борошном та хлібопродуктами.

Прийнята у лютому 1928 р. постанова ВУЦВК і РНК УСРР ставила під жорсткий контроль держави діяльність приватних організацій і підприємств на ринку сільськогосподарської сировини і продуктів⁷. У підприємців-порушників (або «дезорганізаторів хлібного ринку»), що займалися нелегальною скупкою та перемолом збіжжя, почали вилучати млини. Спочатку це торкнулося орендаторів державних млинів, а по-

---

⁷ Зібрання узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УСРР). – 1928. – № 3. – Ст. 30.

тім настала черга і приватних власників млинів⁸. Селянські господарства, які віддавали перевагу реалізації хліба у приватноторгівельній мережі позбувалися можливості отримувати від кооперативів в обмін на хліб дефіцитні товари, вироблені державною промисловістю⁹. Представники приватної торгівлі, які займалися нелегальною скупкою хліба, підлягали кримінальній відповідальності. Так, навесні 1928 р. у Харкові була засуджена до позбавлення волі група «шабаїв скупників» у кількості 30 чоловік, що «дезорганізовували ринок» (тобто скуповували у селян хліб за ринковими цінами)¹⁰. Вироки скупникам сільськогосподарської продукції зводилися вже не до сплати штрафу, як раніше, а до позбавлення волі та конфіскації хліба і борошна. За свідченням Харківського окружного суду, після судових процесів над куркулями та скупниками до державних закупівельних пунктів селяни «повезли хліб одразу»¹¹. Отже, під загрозою застосування судових репресій селян змусили здавати хліб за державними цінами.

В той же час приватний торговець починає витіснятися і з інших сегментів ринку сільськогосподарської сировини. Так, у травні 1928 р. Наркомторг УСРР надіслав листа окрвиконкомам та окружним торгам республіки з вимогою «зняти з яєчного ринку всіх приватників», які займалися заготівлею та збутом яєць. Вже в липні 1928 р. Харківський окрвиконком вимагав від місцевої влади повідомити, чи виконане окрторгом вищезазначене розпорядження¹².

Внаслідок вжитих заходів, що обмежили постачання приватної торгівлі товарами від державної та кооперативної

---

⁸ Вісті ВУЦВК. – 1928. – 19 березня.

⁹ Чернов М. Опыт хлебозаготовок 1929/30 года / М. Чернов // Экономическое обозрение. – 1930. – № 11. – С. 33.

¹⁰ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. Р-871, оп. 11, спр. 560, арк. 7.

¹¹ ДАХО, ф. Р-871, оп. 11, спр. 560, арк. 7 зв.

¹² Тамсамо, оп. 3, спр. 1746, арк. 11.

промисловості, суттєво знизив фінансові обороти приватний капітал, зокрема, у мануфактурній торгівлі. Відчутно скоротилася питома вага приватника і в торгівлі одягом та галантереєю, де постачання товарів торговцям відбувалося за рахунок приватної кустарної промисловості¹³. Однак, понад 90% всього торгового сальдо закритих приватних торгових підприємств припадало саме на торгівлю продукцією сільськогосподарського виробництва. Особливо активним було витіснення приватника з м'ясної та ячної торгівлі, торгівлі бакалійними товарами і печеним хлібом, з шинкарства тощо¹⁴.

Одним з напрямків місцевої влади стала боротьба з безпатентною торгівлею м'ясною продукцією приватника на харківських ринках, оскільки це «руйнувало заходи регулятивних торговельних організацій і зривало політику цін¹⁵. Для боротьби з нелегальними приватниками-м'ясоторговцями пропонувалося залучити і правоохоронні органи, що повинні були притягувати м'ясоторговців (вони часто маскувалися під селянську торгівлю з возів) до адміністративної та кримінальної відповідальності¹⁶. Для послаблення конкурентоздатності приватника на ринку шкіряної сировини у січні 1928 р. Харківський окрвиконком видав обов'язкову постанову, згідно якої вся шкіра забитої поза бійнями худоби мала бути в обов'язковому порядку (під страхом покарання) направлятися на державний консервувальний пункт¹⁷.

Паралельно з цим держоргани вдавалися до серйозного обмеження постачання приватників дефіцитним крамом від державних і кооперативних органів (постачання частини

---

¹³ Сігал Б.В. Приватний капітал в народному господарстві України. – С. 39.

¹⁴ Соколовський К. Торгова мережа України в 1928–29 р. / К. Соколовський // Вісник статистики України. – 1929. – № 3. – С. 100.

¹⁵ ДАХО, ф. Р-564, оп. 4, спр. 46, арк. 1160

¹⁶ Тамсамо.

¹⁷ Там само, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3480, арк. 310.

підприємців мало місце з метою регулювання цін на приватному ринку ще з середини 1920-х рр.). Так, комісія Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції СРСР у 1929 р. рекомендувала наркомату торгівлі відмовитися від проведення як закупівельних операцій, так і операцій з продажу з приватником-оптовиком та перекупником¹⁸. Щоправда, у 1928–1929 рр. завдяки конкуренції між двома кооперативними організаціями — Всеукраїнська Акціонерна Кооперативна торгівля (ВАКОТ) та Харківська Акціонерна торгівля (ХАТОРГ), які займалися постачанням дефіцитного краму на харківському ринку місцевим торговцям, ще вдавалося закупувати необхідні товари (зокрема, галантерею) як у одній, так і в іншій структурі¹⁹. Але з 1927 р. по 1930 р. розміри обігів ВАКОТ і ХАТОРГ у операціях з приватним капіталом значно знизилися. Так, якщо у 1927/1928 р. розмір відповідних обігів ВАКОТ був 64% від попереднього року, то у 1929/30 р. він складав лише 7%. Тільки за перший квартал 1929 р. ВАКОТ зменшив кількість приватних фірм Харкова, прикріплених до нього з метою постачання з 44 до 31, скоротивши їм обсяг краму, що постачався, на 50%. Розмір обігів ХАТОРГ у операціях з приватником знизився за цей період з 32% до 0,7%²⁰.

Через значне скорочення постачання приватної торгівлі дефіцитними товарами від державних трестів, синдикатів та кооперації багато підприємців вирішували проблему із постачанням самотужки, вдаючись до найрізноманітніших методів. Серед них найбільш розповсюдженим було скуповування дефіцитного краму у державних та кооперативних магазинах. З цією метою приватник нерідко був змушений купувати необхідні промислові товари у сільській місцевості в тамтешніх крамницях, від'їжджаючи туди самостійно або відряджаючи спеціально найнятих для цього роз'їзних агентів-скупників, а також використовував кустарів, селянський привіз,

¹⁸ Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. 374, оп. 14, спр. 707, арк. 29.

¹⁹ ДАРФ, ф. 374, оп. 14, спр. 704, арк. 42

²⁰ Тамсамо, арк. 46.

мішечників тощо²¹. У гонитві за дефіцитним крамом та великими прибутками торгівці не цуралися навіть далекої відстані і забиралися у найглибші куточки та «діставали» товар з кооперативів вже звичними для них методами: шляхом «очередництва», використовуючи свої зв'язки з працівниками прилавків. Випадки закупівлі торгівцями дефіцитних товарів цілими партіями фіксувалися далеко за межами Харкова. Були й інші випадки. Так, наприклад, через найманих скупників харківські торгівці скуповували товар у кооперативних магазинах та крамницях Текстильторгу у Зінов'євську та відправляли його до Москви, де реалізовували за більш високою ціною²². За даними ДПУ УСРР (жовтень 1929 р.) у Харкові група підприємців займалася систематичним скуповуванням (за попередньою домовленістю з працівниками ЦРК) ниток з кооперативних магазинів²³. Тоді ж «на гарячому» було спіймано двох ділків — В. Тимофєєва та Л. Рухманова, що упродовж тривалого часу скуповували в крамницях Центрального робітничого кооперативу (ЦРК) Харкова дефіцитний крам. Співробітники магазинів ЦРК за співучасть отримували хабарі²⁴. Взагалі, як зазначалося у таємному повідомленні Економічного управління ДПУ УСРР секретарю ЦК КП(б)У Медведєву (жовтень 1929 р.), становище робітничої кооперації було далеко не сприятливе, оскільки мав місце «систематичний продаж гостродефіцитних товарів на приватний ринок як наслідок “змички” між працівниками робітничої кооперації та приватним капіталом»²⁵. Відтак, влада змушена була вдатися до репресивних заходів. За далеко не

---

²¹ *Волосник Ю.П.* Ліквідація приватного підприємництва в торгівлі України наприкінці 20-х рр. ХХ ст. – у 1932 р. – С. 41.

²² *Фабричний А.* Частный капитал на пороге пятилетки. Классовая борьба в городе и государственный аппарат / А. Фабричный. – Москва, 1930. – С. 32.

²³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 2, спр. 2934, арк. 113 зв.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 2934, арк. 114.

²⁵ Там само, арк. 112.

повними даними ДПУ, за період з 1 січня до 1 жовтня 1929 р., за зв'язок з приватними підприємцями по УСРР було притягнуто до кримінальної відповідальності 39 працівників робітничої кооперації. Скільки було притягнуто приватних підприємців за цей злочин, нажаль, невідомо²⁶.

Одним із найбільш відчутних і дієвих засобів витіснення приватника з торгівлі було постійне посилення податкового тиску щодо приватнопідприємницького сектору. Так, вже у 1926–1927 р. сума податкових надходжень від приватників зросла порівняно з 1925–1926 р. на 57%²⁷. Якщо врахувати той факт, що вже у 1924–1925 р. лише за одним прибутковим податком вилучення з доходів підприємців у Харкові складало 54%, то за новими податковими ставками, що почали діяти з грудня 1927 р. вже 67% доходу підприємців вилучалися державою (це без урахування багатьох місцевих зборів). Суттєво обмежувалися відстрочки в оплаті податків для «нетрудового елемента», посилювались заходи з примусового стягнення коштів зі «злісних неплатників» та їх розшуку. Починаючи з 1928 р. справи, пов'язані із несплатою податків, розглядаються в судах у позачерговому режимі²⁸. Лише за 1928–1929 рр. було засуджено 126 злісних неплатників податку. При цьому всі торговці були засуджені до позбавлення волі. Одночасно у 1927/1928 р. у порівнянні з попереднім роком на 82% зросла кількість стягнень за порушення правил торгівлі. Середній штраф, що накладався на торговця, був у 6 разів вище, аніж для робітників²⁹.

Вищезазначені чинники призвели до досить швидкого скорочення приватноторгової мережі у столиці УСРР. Так, вже у першій половині 1928 р. у Харкові «ряд приватних фірм май-

²⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 2934, арк. 118.

²⁷ Сігал Б.В. Приватний капітал в народному господарстві України. – С. 36.

²⁸ ДАХО, ф. Р-871, оп. 11, спр. 161, арк. 67.

²⁹ Работа Харьковского окрисполкома за 1927–29 годы: Материалы к Отчетному докладу XII окрсъезду Советов. – Харьков, б.г. – С. 166, 169.

же повністю пішов з ринку», а приватна торгівля шкірою, борошном, зерном та мануфактурою скоротилась на третину³⁰. Цілковито був витіснений приватник з оптової торгівлі³¹. Загальна ж кількість приватних торгових одиниць в місті за 3 роки скоротилась в 11 разів (із 3665 до 328), тоді як розміри обігів за цей же час — майже в 4 рази (зі 111 млн. крб. до 29 млн. крб.)³². На початок 1930 р. обіг 8 харківських приватних фірм складав лише 22,5 тис. крб. За лютий 1930 р. кількість приватних торгових підприємств Харкова скоротилась на 30%. Переважаючою формою підприємницької діяльності в цей час залишалась дрібна торгівля³³. Практично повністю завмирають приватні операції на товарній біржі: питома вага угод приватних підприємців, укладених на товарній біржі у 1927–1928 рр., становила лише 1,7% від їх загальної кількості.

Подібне згортання державою великої кількості дрібної торгівлі у Харкові призвело до того, що вся приватна торгівля у місті почала зводитися до продажу селянам грибів та ягод на базарах, а зі стаціонарних торгових точок невдовзі лишаться лише ятки³⁴. Ліквідація приватної мережі вкрай негативно позначилась на торговельному обслуговуванні мешканців тогочасної столиці УСРР. Наприклад, замість ліквідованих 1220 приватних торгових установ кооперація змогла відкрити лише 22 магазини³⁵. Тобто у городян стало значно менше можливостей задовольнити свій попит на товари, а відтак, придбання необхідного краму стало вимагати набагато більше часу. Поганою стала і якість обслуговування в державній та кооперативній торгівлі, заклади якої відкри-

---

³⁰ *Фабричный А.* Частный капитал на пороге пятилетки... – С. 20.

³¹ *Волосник Ю.П.* Ліквідація приватного підприємництва в торгівлі України наприкінці 20-х рр. ХХ ст. – у 1932 р. – С. 44.

³² ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3259, арк. 78.

³³ ДАРФ, ф. 374, оп. 14, спр. 869, арк. 1.

³⁴ *Фабричный А.* Частный капитал на пороге пятилетки... – С. 21

³⁵ *Морозов Л.Ф.* Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией / Л. Ф. Морозов. – М., 1960. – С. 77.

валися на зміну приватновласницьким. Тут звичними ставали такі явища, як величезні черги, нестача потрібного асортименту товарів широкого вжитку, некоректне ставлення до відвідувачів тощо³⁶.

Необхідно зауважити, що представники торговельного сектору в умовах тотального наступу на приватний капітал намагалися протестувати та подекуди чинили опір. Так, при спробі реорганізувати ринковий комітет торговців у травні 1928 р. у Харкові представники Кінного ринку Балабанов і Цванг проводили агітацію, спрямовану проти реорганізації, а приватні торговці Рубежин, Гребенник, Коротя і Райхс навіть розповсюджували «спеціальну листівку»³⁷. Згідно таємного повідомлення Харківського губфінвідділу в ДПУ (лютий 1928 р.) податківці підозрювали приватних крамарів у причетності до скоєння злочину — крадіжки зі зломом, під час якого з канцелярії податкової інспекції зникли важливі документи, що «торкалися податкової роботи»³⁸. До того ж було зафіксовано випадки, коли «приватні торговці податківців злісно ганьбили та завдавали їм побої»³⁹. Також під час проведення закупівельних операцій харківські приватні торговці завдяки накопиченим коштам мали змогу значно переплачувати більше тих заготівельних (конвенційних) цін, які встановлювалися державою. Внаслідок цього держструктури, які були «прив'язані» до твердих фіксованих цін, були не в змозі виконувати план заготівлі різних видів сировини на 11–25%⁴⁰.

Траплялися випадки, коли сама місцева влада з економічних міркувань не була зацікавлена (до певного часу) у скоро-

---

³⁶ Мінаєв С. Кон'юнктура народного господарства України 1927–28 року / С. Мінаєв // Вісник статистики України. – 1928. – № 2. – С. 10.

³⁷ ДАХО, ф. Р-564, оп. 4, спр. 46, арк. 1171–1172.

³⁸ Там само, ф. Р-1179, оп. 19, спр. 53, арк. 78.

³⁹ Там само, оп. 18, спр. 643, арк. 32

⁴⁰ Морозов Л.Ф. Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией. – С. 60.

ченні приватноторгівельної мережі. Зокрема, у червні 1928 р. Харківський окрфінвідділ звернувся до окрвиконкому з листом, в якому зазначалося, що ряд приватних торговців, які торгували у критому ринку (на Кінному базарі), виселяються в адміністративному порядку, а їхні місця передаються Харківському Центральному Робітничому Кооперативу (ХЦРК), в той час як окрфінвідділ мав на меті стягнути з приватника податки на суму 100 тис. крб. і тому не був зацікавлений у передчасному виселенні їх з ринку⁴¹. Однак у більшості випадків співробітники фіскальних органів в умовах перманентних чисток державного апарату, постійно зазнаючи тиску з боку партійних структур та побоюючись будь-яких звинувачень у зв'язках із класовим ворогом, вважали за краще переподаткувати підприємців аніж навпаки.

Жорстким тиском радянської держави у вкрай несприятливих соціально-економічних умовах все більше приватних крамарів були змушені залишати торгіву діяльність і переходити до інших видів занять, змінюючи у такий спосіб і свій соціальний статус. Нерідко приватник переходив на нелегальні ділянки роботи у торгівлі (вдаючись до контрабандної та безпатентної діяльності) та у промисловість (організовуючи нелегальну систему у вигляді замовлень та перепродажу товарів кустарного виробництва), а також використовуючи вільні кошти для лихварських операцій. Певна частка приватного капіталу залишалася без ужитку, знаходячись у стані вичікування⁴². За даними податкових органів станом на березень 1928 р. тільки 5,4% колишніх харківських торговців почали займатися нелегальною торгівлею, ще 7,8% відкрили нові підприємства, майже 20% перейшли до занять кустарними промислами та стали членами кооперативних артілей, 9,8% вступили на службу, біля 5% зовсім виїхали з

⁴¹ ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1443, арк. 92.

⁴² *Сігал Б.В.* Приватний капітал в народному господарстві. – С. 37; *Мінаєв С.* Кон'юнктура народного господарства України 1927–28 року / *С. Мінаєв* // Вісник статистики України. – 1928. – № 3. – С. 15.

Харкова, під арештом опинилися 0,5% колишніх торгівців, членами торгового товариства стали 2,4% крамарів. «Без певних занять» залишилися 26,5% колишніх торгівців. Ще про 22,5% крамарів відомості взагалі були відсутні⁴³. Як бачимо, значна частина у цей час або зовсім змінила свої попередні заняття, або ж очікувала на подальший розвиток подій, не кваплячись починати «нове життя» та змінювати сферу своєї професійної діяльності.

Звільнені кошти приватного торгового капіталу спрямовувалися колишніми підприємцями головним чином на організацію кустарних підприємств, у житлове будівництво, держпозики та на відкриття нових торгових закладів. За даними НК-РСІ СРСР, у Харкові (1928/29 р.) понад 53% всіх звільнених коштів було спрямовано саме в ці сфери⁴⁴. Ще 47% суми звільнених коштів приватний капітал спрямовував у нелегальне русло, розвиваючи приховані форми діяльності: торгуючи «з-під поли», використовуючи фірмові найменування, що затушовували приватновласницький характер закладу, намагаючись вести торгівельну діяльність під виглядом селян тощо. Ліквідовуючи свій заклад, приватник створював псевдокустарно-промислові артілі, які, по суті, являли собою нелегальний вид підприємництва⁴⁵. Так, за даними робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1928 р. в Харківському окрузі за лжекооперацію було ліквідовано 32% існуючих артілей. В подальшому боротьба зі лжекооперацією продовжувалася. За перше півріччя 1929/30 р. у Харкові було виявлено 7 лжекооперативів, серед яких: «Рекорд», «Тара», «Гарантія», «Проволочник», «Металоткач», «Мебельщик», «Кустар-Будівельник»⁴⁶. Кошти, що звільнялися з торгівлі, через підставних осіб спрямовувалися приватником у виробництво з метою організації для проформи (за виразом представ-

---

⁴³ ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3259, арк. 79.

⁴⁴ ДАРФ, ф. 374, оп. 14, спр. 704, арк. 50

⁴⁵ Там само, спр. 869, арк. 1

⁴⁶ ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3314, арк. 118.

ника НК-РСІ) виробничих установ, де фактично відбувалась торгівля. Наприклад, у магазинах з виробництва годинників проводилася торгівля золотими виробами та валютою⁴⁷. В харківській артїлі «Праця» склалася «спекулятивна група», до якої увійшли колишній торгівець Овсієвич, громадяни Дразніков, Рудерман та інші, які скуповували сировину, що начебто була необхідна для артїлі, а насправді використовувалася на приватних підприємствах⁴⁸. Тож, як бачимо, частина торгівців, що вдалася до нелегального підприємництва, займалась переважно спекулятивною діяльністю, скуповуючи та перепродаючи дефіцитну сировину.

Отже, після переходу керівництва СРСР до надзвичайних заходів починається згорання та ліквідація приватної торгівлі у Харкові. Приватний торгівець став розглядатися владою як небажаний конкурент держави, що дезорганізує ринок споживчих товарів і сировини з галузі торгівлі, перш за все влада починала усувати приватника, використовуючи як економічні засоби (обмеження постачання дефіцитними товарами, припинення кредитування торгівців, посилення податкового тиску високі штрафи, що мали класовий характер) так і адміністративні методи (судові процеси проти порушників, виселення торгівців з ринку, конфіскація майна, дострокове припинення оренди торгових приміщень тощо). Під жорстким тиском держави торгівці вимушені були змінювати свої заняття, соціальний статус та переходити до інших соціальних прошарків населення. Частина підприємців намагалася вести нелегальну комерційну діяльність, використовуючи для цього вилучені з легальної торгівлі капітали. Особливістю процесу ліквідації приватної торгівлі у Харкові було те, що в столиці УСРР більш інтенсивно використовувалися чинні правові норми для ліквідації торгового підприємництва. Класова політика держави, спрямована на витіснення підприємців з галузі торгівельного обігу, врешті-решт, приз-

---

⁴⁷ ДАРФ, ф. 374, оп. 14, спр. 869, арк. 2.

⁴⁸ ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3314, арк. 118.

вела до практично повного зникнення приватної торгівлі у місті, появи величезних черг через неспроможність державно-кооперативної торгівлі розгорнути власну мережу, що відчутно негативно позначилось на якості обслуговування населення Харкова.

В статье рассмотрен процесс ликвидации частной торговли в Харькове в конце 1920-х гг. Проанализированы причины и пути ухода частноторгового предпринимательства в городе. Освещены негативные последствия сокращения частноторговой сети в столице УССР. Установлены основные пути трансформации частноторгового капитала, выяснены новые виды занятий бывших торговцев и последствия изменения их социального статуса.

Ключевые слова: частноторговая сеть, частный капитал, ликвидация, свёртывание, торговцы.

The aspects connected with the process of elimination of private trade in Kharkiv are considered. The reasons of given phenomenon and the main directions of the decreasing in the city are analysed. Negative consequences of the decreasing of private trading network in the first capital of USSR are highlighted. The main ways of extinction of private trade capital are established and new occupations of former merchants and consequences of modification of their social status are revealed.

Key words: private trading network, private capital, elimination, destruction, merchants.